

"אהבתי לשיח עם לשוני" הגיגי לשון מאת אליעזר מאיר ליפשיץ ז"ל

הדיבור הוא יצירה. האדם יוצר בשעת דיבורו, הוא מחדש בכל פעם את צירופי המילים וצר צורה בחומר הלשון ובשורשים. לכל לשון חיה שהיא חיה בכלל בני העם, מקבילה לשון פנימית אשר היא האוצר הגדול שמתוכה נובעת כל יצירת הלשון ואשר בה נעשים כל הפרוצסים [=התהליכים] הנפשיים של לשון חיה.

*

בלשון הפנימית מתבטאת רוח העם, אופן השגתו, דרך הסתכלותו, הלך הרגשותיו, יחסו אל העולם, תולדות נפשו – כל אלה מתבטאים בלשון הפנימית, בחוגי ההוראות, בגוני המילים, בתולדות השורשים, בצורות הדקדוקיות.

*

התכלית: הלשון העברית היא קניין לאומי שלא נשתנה בכל תודותינו ועוברת כשתי בכל תולדות העם, למימות העברים הקדמונים ועד היום. רוח העם יתבטא במילים ובכללים. יש שתולדות העם כלולות בתולדות מילה, אין הפסק בהתפתחותה. בלשונות שאר העמים גרם חילוף הדת לדילוג בהתפתחות הלשון, המושגים היסודיים והעיקריים נשתנו בלשונות העמים, בעוד שאצלנו המילים היסודיות הן הן למימות האבות ועד היום, ותוכנן לא הוחלף ולא נשתנה, ולא עבר על לשוננו מעולם חילוף גדול כמו על לשונות העמים.

* דברים אלה לוקטו על ידי המערכת ממקורות שונים (כמצוין במקומם), והם מובאים כלשונם, למעט התאמות לכללי הכתיב חסר-הניקוד ולכללי הפיסוק הנוהגים בימינו. אנו מודים לנכדת ר"מ ליפשיץ גב' דידה פרנקל על המצאת קטעי העיתונות מתוך ארכיון המשפחה.

*

... תפקיד ביה"ס לשים כפי הילד את הלשון העברית, להחיות את העברית בפיו וליצור את הלשון הפנימית שתהיה ברוח העברית, להעשיר ולשכלל את לשונו, לתת לו מושגים ומילים להם, לתקן ברוחו את הכללים הנכונים, להביאם לידי הכרה, וממדרגה למדרגה להגיעו לידי נכונות בביטוי שבע"פ ושבתב, ועי"כ [=ועל ידי כך] יביאו את הילד בקשר עם דורות העם בעבר ועם תפוצות העם בהווה, ימסרו בידו את המפתחות להיכלי הספרות למען יוכל כל אדם מישראל להבין בספרות עד כמה שאינה דורשת מומחיות מיוחדת, ולמען יהיו כל הערכים הגדולים והקדושים בספרות חיים בשבילו ולמען יוכל כל אדם מישראל לדבר אל כל תפוצות ישראל בלשונו.

*

כל הלימודים הם לימוד הלשון, אבל יש לימודים שעיקרם לימוד הלשון. כל הלימודים יכולים להיות לימודים עוזרים לעברית, ובכ"ז [=ובכל זאת] יש לימודים אחדים שהם בייחוד לימודים עוזרים.

ראשית קריאה וכתיבה

אמרו שקנה מידה לתרבות היא התפשטות הקריאה בעם, לפי זה הגענו אנחנו לגובה שאין כמותו בעמים. היו מדינות ותקופות שלא היה שום יהודי שלא ידע לקרוא. לא לחנם קראו לנו "עם הספר", הסיבה לזה הייתה כמובן מצוות תלמוד תורה והצורך לקרוא בתורה ובתפילה. קדושת הקריאה וקדושת הכתב גם הם גרמו, בקבלה היו האותיות לסמלים של כוחות הבריאה (ל"ב נתיבות חכמה)... ולכן מובן מאליו שהקריאה תופשת בכל מקום בעולם את המקום הכי רחב, והיא התכלית הראשונה של תלמוד, ובית הספר ושיטתו נמדדים במהירות השגתו את התכלית הזאת.

*

בעצם הכתב הוא באמת פלא, מעשה נסים. חלוקת הקולות הרצופים כדיבור וקריאתם אח"כ ע"י אדם אחר הייתה מעשה רב של האנושיות. האותיות הן סימנים לקולות מחולקים, אבל אי אפשר שיהא באיזה כתב סימן לכל קול ממש. בלשון יש סולם רצוף של קולות, וכל אות היא סמן

לקטע אחד של הסולם. וגם בשעה שאדם קורא והוא מצרף את האותיות והופכן לקול, אינו מקדיש תשומת לב שווה לכל אות, בלשון הידועה לו הוא קורא את האותיות רק עד כמה שנחוץ כדי לנחש, כדי להבין את המילה מאליו. מכאן יוצא שע”פ רוב אין רואים בשגיאות הדפוס, משום שקוראים כמו שהמילה צריכה להיות. מכאן ג”כ טעויות של אשגרת קריאה במקום שהייתה צפויה מילה אחרת. בלימוד הקריאה שואפים להקנות לילד את היכולת לצרף את האותיות ולהבין את התוכן.

הדיבור

בלשון חיה הדיבור הוא אחד מתפקידי לימוד הלשון העיקריים. צריך לתת הזדמנות לילד לדבר לפני המורה בכיתה. מצד זה חשובה לא שאלת המורה אלא שאלת התלמיד, כמו שהיה בימי התנאים שהחשיבו את שאלת התלמיד המחכים את רבו. אסור שהספר יהרוג את הדיבור, ובכל הכיתות צריך לשים לב לפיתוח הדיבור, וזוהי הצלחת ביה”ס האנגלי הטוב. צריך לדקדק בהבהרה ובמבטא, צריך להילחם כנגד מומי דיבור, כגון: גמגום, מבטא משבש של אותיות ידועות, כנגד אלה יכול המורה להילחם. אחד התיקונים הנחוצים מאד ושאינו היום הוא ניקוד כל הספרים. צריך להשתדל להעביר את המילים מן הספר אל הדיבור. משיגים את הדיבור עי”ז [=על ידי זה] שמעוררים את הילד בכל הזדמנות לדבר מבלי לעצור בו, מבלי להפסיקו, מוסרים לו לספר תוכן הקרוב אליו לפי גילו, דרוש לתקן אבל בלי לצער, וצריך להיזהר בלשון הגיל לבלי לדרוש מילד קטן לדבר כגדול. לשון הגיל היא יסוד לסגנונו של הגדול. בכיתות הגבוהות אפשר למסור לילדים נאומים קטנים, הרצאות, סיפורים, לתת להם הזדמנות לוויכוחים למען פתח ושכלל את הדיבור בכל הכיתות.

הכתיב

לימוד הכתיב דורש תשומת לב מיוחדת. אנו חפצים שילד העוזב את ביה”ס העממי ישלוט בכתיב בלי צורך שיקול הדעת. הקושי הוא שאין התאמה גמורה בין הדמות הקולית של המילה ובין דמות הכתב שלה, ואין להימלט מזה משום לשון ובשום זמן, משום שהמבטא אינו שווה לעולם ומשתנה

תמיד בתקופות ובאנשים. תמיד ניסו להעמיד את הכלל שהכתיב צריך להתאים למבטא, אבל מצד אחר צריך הכתיב להיות כללי ללשון, ולכן אפילו אם יסכימו באיזו תקופה על כתיב פונטי מכוון אז לא יהיה מכוון לכל האנשים ולא יהיה מכוון כעבור תקופה קצרה. לכל לשון יש כתיב הסתורי [=היסטורי] שאין משנים אותו על נקל, הכתיב ההסתורי שלי מקודש ע"י ספר התורה ויש בו קושי שהמבטאים של רוב העם רחוקים ממנו. אצלנו תוכל רק להיות דרישה שהמבטא יתקרב לכתיב, בעוד שאצל עמים אחרים ישנה דרישה שהכתיב יתקרב אל המבטא, אבל אין לחשוב שאפשר להצליח גם בדרישה זו, למבטא ישנם חוקי גידול טבעיים ולא תמיד אפשר להשפיע עליהם, וגם לכתיב יש הסתוריא, ורוב עמי ארופא [=אירופה] יש להם כתיב הסתורי, הגרמנים שואפים לכתיב פונטי והגיעו לאיזו פשרה. אצלנו יש קושי שצריך הרבה פעמים להכריע בין הכתיב המשנתי ובין הכתיב המקראי. מלבד זה שאלת המלא והחסר, במקרא בעצמו אין כללים בזה ואין להוציא כללים, בדרך כלל צריך להרגיל את הילדים בכתיב מלא.

*

שיטות שונות נתחדשו בהקנת הכתיב לילדים: (א) השיטה הכי קדומה – ההגהה: הילד כותב או מעתיק והמורה מגיה, מובן שהיא משמשת גם היום, (ב) הגהת הכיתה: התלמידים עם המורה מגיחים את הנכתב, משתמשים הרבה בלוח, (ג) העירו שטוב להקדים הגהה לשגיאה, להרחיק את השגיאה למפרע, ולכן יש דורשים רק העתקה. (ד) הקראה (הכתבה) מובן עם הגהה אח"כ ועם גילוי הכתיב של כל מילה קשה לפני הכתיבה, (ה) חיבור אותיות על פה, בת"ת [בתלמודי תורה] של התימנים משתמשים בשיטה זו, (ו) כללים ותרגילים, כלומר, משתדלים למצוא כללים, מלמדים אותם ומתאמנים אח"כ במילים לפי הכלל הזה או מסדרים קבוצות מילים שיש להן שייכות זו לזו, קבוצות מילים משורש אחד, כדי שילמד הילד לדון על הכתיב מתוך אחדות השורש, קבוצות של מילים דומות זו לזו ושל מילים שונות זו מזו.

הדקדוק

הדקדוק הוא מערכת כללים שבהם מתבטאים רוח הלשון, טבעה, תכונתה ורוחה. הכללים שואפים להציג לפנינו את הקטגוריות הנפשיות המקבילות לצורות וליחסים שבין הצורות. ולא הכול נתפס בכללים, יש חלק משימוש הלשון שלא ניתן להתבטא בכלל. כשבאים ללמד דקדוק ישנה דילמא [=דילמה] אחת המכבידה על ההוראה: א”א [=אי אפשר] למסור כללים בלי חומר לשוני שעליו יחולו הכללים, א”א מצד אחד למסור חומר לשוני שלא דבקו בו הכללים. דווקא הילד מוכשר ללמוד את הלשון באופן טבעי, לקלוט את הכללים מבלי שיתפרשו לו. הכללים באים אחרי הידיעה, לסדר, לקבוע ולהכניס חוקיות.

בעמים שדיברו בלשונם לא הורגש הצורך של לימוד דקדוק, באופן טבעי רכשו דורדור את דעת הלשון ואת רוחה מתוכה. ויש מתנגדים ללימוד הדקדוק, הדקדוק ממית את הלשון ואינו תופש את הדקות והאצילות שבה, אבל א”א בעם אחר, ועל אחת כמה וכמה בנו, לנצור על הלשון בפנימיות של הילדים. הילד נוטה תמיד מן המעמד הכללי של הלשון, פועלים יותר מדאי מומנטים מקריים להשלטת כלל אחד על חשבון משנהו. מוכרח הדקדוק לבוא אחרי הידיעה לגדר ולסדר, בייחוד אצלנו שהלשון הפנימית עפ”ר [=על פי רוב] לא עברית, או לכל הפחות לא עברית ברוחה, אצלנו יש צורך בלימוד דקדוק יותר מעמים אחרים.

ראשית הדקדוק אצלנו במסורה. המדקדקים הספרדים הם ששחררו את הדקדוק מן המסורה, אבל גם הם וגם הערביים, היוונים וההודים שקדמו להם לימדו רק לגדולים דקדוק. בשעת התיקונים בחדר בימי מהר”ל מפראג הייתה גם דרישה ללמד דקדוק. ההשכלה היא שהעמידה את הדרישה ללמד דקדוק לקטנים, ונתחברו ספרי דקדוק לקטנים. שיטת לימודים הייתה גרועה, הסבירו כלליכלל מבלי לשים לב לשימוש. היו בעלי דקדוק שלא ידעו לכתוב בלי שגיאה.

(מתוך: תורת ההוראה ללשון העברית על פי הרצאות,

בית המדרש למורים “מזרחי”, ירושלים תרפ”ט)

*

"עוף יש ושמו חול, ולא נקנסה עליו מיתה, שלא טעם מעץ הדעת, ולבסוף אלף שנה מתחדש וחוזר לנערותו". וכחול הזה אף שפתנו, שבכל דור ודור יקום לה אחד גדול שבפיו תתחדש ותחזור לנערותה. וכמדורה זו שבה יתחדש החול היה רש"י ללשונו, שנתחדשה תדיר בפיו.

(מתוך: מוסף להורים, בית הספר "תחכמוני" בירושלים,

חשוון תש"ז)

שנה ז' גליון א-ב

בית הספר "תחכמוני" בירושלים

חשוון תש"ז

*

... א"א [=אי אפשר] לצאת למלחמה בקשת ובחצים כנגד אויב שיש לו תותחים. העברית היום בארץ ישראל היא התותח, היא לשון התרבות והיא לשון החברה, ואף בעלי החדר מדברים בה, באספות וכישיבות, אלא שהם עומדים על זה שילמדוה בשוק, ברחוב. ומי לוקה בכל אלה, התורה לוקה, התורה קובלת עליהם שהם מלבישים אותה טלית זרגונית, ויש שהילד מואס בתורה שאינו רואה פניה כמות שהם, ויש שהוא מקנא בחברו המבקר בבית ספר, והלא אין בשום אופן לומר כלום כנגד לשון הקודש, לשון התפילה והתורה. ויש שיטענו שאינם חפצים להפכה ללשון חול, וכי באיזה לשון דיברו בימי ישעיה הנביא בירושלים ברחוב ובשוק, בחול ובקודש? תוכן קדוש יקדש את הלשון יותר ויותר. והאם בשביל כך חפצים הם לעזוב את העברית בידי מתנגדיהם. אדרבא, עליהם להתחזק בה ולהיאחז בה בכל כוחם ומאודם. מדבריהם נשמע מין ביטחון שילדי החדר ידעו עברית בלי

ללמוד, ובאמת כל ילדי החדר בארץ מדברים עברית, אלא שהם לומדים אותה באקראי. וכי זוהי שיטה? אבל גם זה ביטחון שווא, עברית זו אינה משופרת, אינה מתוקנת. וביד היהודים החרדים לדבר עברית הגונה, הכי הגונה, שהרי הם קרובים למקורות. ושאלת העברית יש לה היום כמה צדדים, גם צד מדיני גדול וגם צד חברותי, וכבר היום סובל אדם שאינו יודע עברית באופן חברותי. ומנהיגי החרדים באספות נחשלים בשביל שאין הלשון בפיהם, והם מוותרים בזה על אמצעי גדול לפעול על אנשי שלומם, והם מוותרים על כל שבטי ישראל שאינם אשכנזים. לו היה החדר עברי כי אז באו אליו גם בלתי אשכנזים, והחדרים של הפקידים והאמרכלים לכולל הו"ד [=הולנד ודויטשלנד (גרמניה)] יוכיחו. ולבסוף יש עוד להעיר שיש כבר קהל של ילדים שלשון אמם עברית שאינם מדברים בלשון אחרת, והאם עליהם לוותר על לימוד תורה? אבל התישמענה כל הטענות האלה. הבעלים של החדר, היינו הגבאים והממונים, בוודאי לא ישמעו, אבל המלמדים ישמעו, ולמחר ישמעו הילדים – אבל הבעלים יאחרו את המועד. מהי הדרישה? הדרישה היא לשון הוראה עברית, לשון הוראה עברית בלי שינוי תכנית כלל...

הסך הכול: החדר הישן בתכניתו הישנה צריך שיתקיים, רק לשון ההוראה תתחלף, וסדריו החיצוניים דורשים תיקונים.

(מתוך: התור, שבועון מזרחי – הסתדרות המזרחי, ירושלים, כ"ד חשוון תרפ"ב)

*

“אהבתי לשיח עם לשוני, כמזמר האוהב כליו בשיחו אתו. אהבתי לשוני, לפתותה להראות לי מחמדיה, להעניקני ביטוי לדרישות מחשבות הרגע – מה נָחַן וְצָלַח שעשוע זה! לו תהיה זאת שיחת נצחים, לא אלאה בה. יש אשר אמתין שעות וימים ושבועות, אצפה למילה כי תבוא” (סרן קירקירגרד). כל יוצר באמני הלשון יאהב באהבת קודש זו את לשונו.

המשורר הוא בן הלשון ואביה. אל תוך לילותיה ירד ונשמתו תחיים וזהבה יבהיק יאיר לו את החשכה. ואת אשר ידלה בעומק תחת יעשה עטרה לראשו, ויתלה מאורות ברום שמיו, והאיר שחר של יופי על פני האדם.

הלשון היא ככינור המנגן מאליו, ואליה ידודון כל היוצרים לצרף קולות לנגינת חייהם. האם רק ככינור היא ליצרי לב, רק ככלי ליצירה וליוצרים? אמנם כן, אבל כלי ביטוי בלתי אמצעי. ואין לאמנות אחרת כלי כמוה: כל אמנות תמצא תיקון ופירוש בלשון, ולא תשלם אלא בה; ולכן רק המחשבה והשירה תנחלנה דבריהן לדורות **בעין**, ובעצמן תדברנה אל דור ואל דורות, ואינן זקוקות לפתרון פותרים.

בלשון יקבלו היוצרים, **ובסגנון** יתנו ויחזרו ויתנו ללשון תשלומים לכל

מתנותיה.

(מתוך: “על הסגנון”, מְעָרוֹת, ז–ח [תר”פ], עמ’ 45)